

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.9; 316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.9>

Курова А. В.
*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В ДОСЛІДЖЕННІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

TECHNOLOGICAL APPROACH IN THE RESEARCH OF THE PSYCHOLOGICAL HEALTH OF YOUTH IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

У статті актуалізується проблема здоров'язберезувальних технологій та їхньої реалізації в різних сферах життєдіяльності. Необхідність звернення до парадигми психологічного здоров'я підтверджується навантаженнями на психологічний та фізичний стан громадян в зонах проведення бойових дій, перебування громадян в окупації або прифронтовій зоні, коли поряд з фізичними стражданнями, люди переживають психологічну незахищеність та небезпека, нервово-психічну та емоційну нестабільність, зниження загальної життєстійкості та ін. Саме технологічний підхід є інноваційним інструментом переживання невизначеної соціальної або індивідуальної ситуації. Технологія в галузі соціальної психології розглядається як особлива категорія діяльнісного підходу, завдяки якій збереження психологічного здоров'я молоді в умовах невизначеності стає можливим через визначення особливостей: самого суб'єкта, мети, процесуальних особливостей, засобів та способів досягнення мети, отриманих результатів та ін. Технологізація процесу збереження психологічного здоров'я можлива за рахунок залучення деяких особистісних феноменів, зокрема, онтогенетичної рефлексії та емоційних фонів, на тлі яких вона реалізується, які, як частина цієї технології, допомагають відповісти на питання щодо способу досягнення певної мети з залученням аналізу попереднього досвіду. Тобто, онтогенетична рефлексія може не тільки уточнювати мету, але й визначати зміст технології збереження психологічного здоров'я в умовах невизначеності. Емпіричним шляхом встановлено, що переживання радості позитивно впливає на показники онтогенетичної рефлексії та створює умови для активного використання цих закономірностей у розробці здоров'язберезувальних технологій в корекційній роботі з молоддю, тоді як переживання емоції суму та страху впливає негативно, гальмує адекватність поведінки в ситуації невизначеності.

Ключові слова: технологія, технологічний підхід, онтогенетична рефлексія, емоції, психологічне здоров'я, молодь.

The article updates the problem of health-saving technologies and their implementation in various spheres of life. The need to turn to the paradigm of psychological health is confirmed by the stress on the psychological and physical state of citizens in war zones, the stay of citizens in the occupation or the front-line zone, when, along with physical suffering, people experience psychological insecurity and danger, neuropsychological and emotional instability, decrease in general vitality, etc. It is the technological approach that is an innovative tool for experiencing an uncertain social or individual situation. Technology in the field of social psychology is considered as a special category of activity approach, thanks to which the preservation of the psychological health of young people in conditions of uncertainty becomes possible through the definition of features: the subject itself, the goal, procedural features, means and methods of achieving the goal, obtained results, etc. Technologization of the process of preserving psychological health is possible due to the involvement of some personal phenomena, in particular, ontogenetic reflection and emotional backgrounds against which it is implemented, which, as part of this technology, help to answer questions about how to achieve a certain goal with the involvement of the analysis of previous experience. That is, ontogenetic reflection can not only clarify the goal, but also determine the content of the technology of preserving psychological health in conditions of uncertainty. Empirically, it was established that the experience of joy has a positive effect on the indicators of ontogenetic reflection and creates conditions for the active use of these laws in the development of health-saving technologies in correctional work with young people, while the experience of sadness and fear has a negative effect and inhibits the adequacy of behavior in a situation of uncertainty.

Key words: technology, technological approach, ontogenetic reflection, emotions, psychological health, youth.

Постановка проблеми. На різних етапах суспільного розвитку проявляються різні типи організаційної культури життєдіяльності молоді. У ХХІ столітті на перший план вийшов її технологічний різновид з ключовими поняттями «проектування життєдіяльності», «технологія організації життєдіяльності» та «онтогенетична рефлексія». В контексті нашого дослідження психологічного здоров'я молоді в умовах невизначеності саме технологічний підхід є провідним способом добору здоров'язберезувальних

технологій та їхньої реалізації в різних сферах життєдіяльності: комунікації, набутті освіти, доланні стресових наслідків невизначеної ситуації тощо. Своєчасність звернення до парадигми психологічного здоров'я в соціальній психології підтверджується численними випадками порушень саме у цій сфері під час проведення військових дій, перебування громадян в окупації або прифронтовій зоні, коли поряд з фізичними стражданнями, відчуваються психологічна незахищеність та психологічна небезпека, нер-

вово-психічна та емоційна нестабільність, зниження загальної життєстійкості особистості та її адаптивних можливостей тощо.

Аналіз останніх досліджень. В даний час технологічний підхід інтенсивно реалізується в психологічній науці (О. О. Вербицький [2], П. П. Горностаї [4], І. М. Єрмаков [7], О. О. Новіков [9], В. І. Подшивалкіна [10], Т. М. Титаренко [12], В. Д. Черноіваненко [13], В. М. Ямницький [14] та ін.)

Аналіз та узагальнення означених першоджерел дозволив нам розглядати технологію як особливу категорію діяльнісного підходу завдяки якій збереження психологічного здоров'я молоді в умовах невизначеності стає можливим через визначення специфіки: самого суб'єкта, мети, процесуальних особливостей, засобів та способів досягнення мети, отриманих результатів та ін. Технологізація процесу збереження психологічного здоров'я можлива за рахунок залучення деяких особистісних феноменів, зокрема, онтогенетичної рефлексії, яка, як частина цієї технології, допомагає відповісти на питання щодо способу досягнення певної мети з залученням аналізу попереднього досвіду. Тобто, онтогенетична рефлексія може не тільки уточнювати мету, але й визначати зміст технології збереження психологічного здоров'я в умовах невизначеності та формувати схему поведінки в умовах невизначеності: індивідуальний досвід – онтогенетична рефлексія – усвідомлення – соціальний досвід застосування у ситуації невизначеності. На наш погляд, у цій схемі гармонійно поєднуються технологічний та компетентнісний підходи як інтегральна характеристика молоді щодо здатності продуктивно підтримувати психологічне здоров'я в ситуації невизначеності.

О. О. Вербицький підкреслює, що в процесі життєдіяльності людина стикається з двома типами ситуацій: заданою та проблемною [2]. Задана, стандартна ситуація характеризується відсутністю труднощів та низькою активністю суб'єкта. Проблема (невизначена) ситуація стимулює його активність, пред'являє високі вимоги щодо психологічної витривалості, опірності несистематичних впливів стресогенних чинників, загальної життєстійкості. Отже, технології здоров'язбережувальної парадигми будуються з урахуванням особистісної активності.

Наступною основою характеристики сучасних соціально-психологічних технологій можуть бути види діяльності, завдяки яким становлення особистості, розвиток її культурно-історичних компетентностей відбуваються через реалізацію людини у різних видах діяльності (рефлексія, розуміння невизначеної ситуації, соціальна комунікація, волонтерство та ін.).

На думку Дж. Дьюї [6], R. L. Kahn [17], D. Kahneman & A. Tversky [18] саме через категорію домінуючої діяльності можна виділити такі груп психологічних технологій, як-от: пояснювальні, репродуктивно-відтворювальні, проблемно-пошукові, комунікативні, імітаційно-рольові та рефлексивні.

На наш погляд, пояснювальні та репродуктивно – відтворювальні психологічні технології забезпечують функціонування людини в однозначних, визначе-

них ситуаціях, а проблемно-пошукові, комунікативні, імітаційно-рольові та рефлексивні – функціонують у парадигмі невизначеності. Крім того, ми припускаємо, що кожна з означених психологічних технологій спрямовується на стимулювання активності та рівня компетентності особистості в однозначних та невизначених ситуаціях. Так, пояснювальні та репродуктивно – відтворювальні психологічні технології можуть забезпечити досягнення початкового рівня компетентності при мінімальній активності особистості (набуття конкретних, загальнонавчених знань, умінь та навичок), а проблемно-пошукові, комунікативні, імітаційно-рольові та рефлексивні передбачають високу соціально-особистісну активність та високі рівні розвитку компетентності (в різних видах діяльності та особистісних якостей, що забезпечують функціонування та збереження психологічного здоров'я в умовах невизначеності). Можна вважати що саме засобами проблемно-пошукових, комунікативних, імітаційно-рольових та рефлексивних психологічних технологій формуються складні види здоров'язбережувальної діяльності в умовах невизначеності, тому ці групи технологій займають серед інших особливе місце. Цей особливий статус даних психологічних технологій визначається потребою у продуктивній комунікації, моделюванні та онтогенетичній рефлексії та виникає тільки з появою невизначеної ситуації, яка не має однозначного вирішення.

У вітчизняній та зарубіжній психології існує низка наукових досліджень з проблемно-орієнтованого технологічного підходу до розуміння особливостей функціонування особистості у неоднозначних ситуаціях: М. В. Артюшина [1], Е. Гіденс [3], Дж. Дьюї [6], Е. Е. Кригер [8], В. І. Подшивалкіна [10], Т. М. Титаренко [12], В. Д. Черноіваненко [13], N. Bennett [15] та ін.

Услід за N. Bennett, D. M. Herold, S. J. Ashford [15], характеризуючи проблемно-орієнтований технологічний підхід в дослідженні ситуацій невизначеності, ми виділяємо його наступні ознаки:

1) відносна автономність – поведінка людини у ситуації невизначеності може бути технологічно продуктивною тільки у випадку незалежності власних ідей, оцінок, цінностей, рефлексивного досвіду від інших; тобто, автономність проблемно-орієнтованої психологічної технології можлива у випадку її індивідуалізації або диференціації;

2) інформованість про соціальну ситуацію, суспільну подію має бути не кінцевим етапом вибудовування поведінки, а відправною точкою для цього;

3) постановка питань щодо розв'язання проблеми з урахуванням власних потреб та інтересів, (у цьому контексті одне з завдань технологічного підходу полягає у пошуку численного різноманіття поглядів на існуючу неоднозначну проблему;

4) пошук власного вибору та власного шляху у невизначеній ситуації;

5) соціальний характер проблемно-орієнтованого технологічного підходу – спілкуючись, дискутуючи з оточуючими, людина уточнює та поглиблює власну позицію у ситуації невизначеності. Крім того,

у корекційній роботі доцільно застосовувати такі технологічні елементи, як дискусія, брейнстормінг, дебати, різні форми групової та парної роботи, що посилює соціальну спрямованість будь-якої психологічної технології.

На думку N. Bennett, D. M. Herold, S. J. Ashford, застосування технологічного підходу до вивчення ситуації невизначеності та особливостей функціонування в ній людини дозволяє під новим кутом подивитися на механізми формування соціальних стратегій, спрямованих на рішення поставлених задач [15]. У цьому ж контексті Дж. Дьюї підкреслює, що технологічний підхід стає максимально ефективним, коли людина потрапляє у ситуацію невизначеності та намагається вирішити конкретну проблему, відрефлексувати її можливі наслідки для себе [6]. На думку вченого, застосування технологічного підходу до розуміння стратегії поведінки у ситуації невизначеності стимулює розвиток критичного мислення, допитливості, становлення копінг-спрямованості людини.

Але головне місце відводиться онтогенетичній рефлексії, спрямованій на використанні власного досвіду та усвідомленні загальних способів рішення неоднозначних проблем.

Отже, для фіксування головних емпіричних ознак ситуації невизначеності у парадигмі технологічного підходу необхідно операціоналізувати основні психологічні механізми, зокрема онтогенетичну рефлексію та її базовий фон.

Виклад основного матеріалу. Складність процесу операціоналізації шуканих психологічних механізмів пов'язана з необхідністю дотримання низки обов'язкових вимог, як-от: гарантія точності в процесі застосування способу їх отримання та адекватність досліджуваній проблемі.

Отже, у парадигмі технологічного підходу психологічне здоров'я молоді є психологічним конструктом, який має два головних виміри, які були нами визначені як пластичний та ригідний компоненти.

Пластичний компонент відповідає за здатність людини на протязі певного відрізка часу підтримувати основні здоров'язбережувальні властивості особистості, незважаючи на несприятливі та невизначені умови життєдіяльності. Пластичність цього компоненту реалізується в тому, що він «запускається» саме в неблагоприємних життєвих обставинах.

Крім того, психологічне здоров'я молоді містить ригідний компонент, який забезпечує психологічний зміст попереднього.

Емпіричне дослідження онтогенетичної рефлексії молоді та її ригідного компоненту досліджувалося за допомогою опитувальника «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії» М. П. Фетіскіна, В. В. Козлова та Г. М. Мануйлова, спрямованого на вивчення здатності до аналізу минулих помилок, успішного та неуспішного досвіду життєдіяльності та чотирьох-модального опитувальника Л. А. Рабінович, спрямованого на виявлення домінуючих емоційних станів особистості на тлі яких розгортається онтогенетичне рефлексування.

Описові статистики: ($M = 67,849$; $Me = 70,000$; $Mo = 70,000$; $SD = 15,933$; $IQR = 23,752$; $S/SES = -2,293$; $K/SEK = -0,989$) показали, що результатом помилок в минулому є страх перед можливими помилками в майбутньому, а обережність як результат врахування помилок, які були зроблені, не є гарантом безумовного успіху в сьогоденні.

Оскільки об'єктом нашого дослідження є психологічне здоров'я молоді в умовах невизначеності, за показником онтогенетичної рефлексії нами було здійснено порівняльний аналіз показників двох вікових груп молоді: 17-24 та 25-30 років. Віковий розподіл пояснюється тим, що з позиції соціальної психології молоді – це прошарок людей, які активно проживають період соціалізації, яка у більш зрілому віці буде створювати умови для успішного виконання професійних, освітніх, культуральних та інших соціальних функцій. За даними І. М. Семенова та І. О. Савенкова [11], J. K. Greeson [16], P. Foster [16], S. Nora [19], A. Minc [19] та інших вчених, в більшості європейських країн та в Америці вікові критерії молоді розташовані в діапазоні від 16 до 30 років. Тому, спираючись на здобутки зарубіжних вчених та соціально-психологічне розуміння категорії «вік» (визначається впливом соціально-історичних умов життя, є конкретним результатом соціально-психологічного розвитку особистості; кожному віку властива особлива пізнавально-емоційна структура та мотиви поведінки; в різних соціально-економічних умовах вікові особливості особистості по-різному затребувані суспільством) нами були виділені вікові підгрупи досліджуваних 17-24 та 25-30 років

Емпіричним шляхом встановлено, що за параметром онтогенетичної рефлексії як пластичного компоненту психологічного здоров'я молоді між віковими підгрупами статистично значущих відмінностей не виявлено ($p < 0,05$) (таблиця 1). Тобто, рівень онтогенетичної рефлексії у студентської та працюючої молоді не розрізняється за віковим критерієм Тому в подальшому.

Необхідно відмітити, що в обох вікових підгрупах респондентів констатовано здатність молодих людей до аналізу власних помилок у минулому, адекватного оцінювання дій або вчинків, які були успішними або, навпаки, зазнала поразки. Констатовано, що в обох вікових підгрупах зафіксована тенденція до перебільшення значення власних помилок, а занадто критичне ставлення до них може гальмувати процеси реалізації актуальної мети та заважати досягненню успіхів.

Емпіричне дослідження диференційованої представленості у вибірці емоційних станів як пластичного компоненту психологічного здоров'я молоді, показало наступне.

Група молоді з високим рівнем радості завдяки наявності емоції суму була розподілена на дві підгрупи: високому рівню цієї емоції ($> 20,000$ балів) відповідав середній рівень пластичного компоненту психологічного здоров'я ($M = -0,047$), тоді як низький рівень схильності до суму ($\leq 20,000$ балів) для респондентів був характерним високі значення пластичного компоненту ($M = 0,304$). За даними А. В. Frymier

Таблиця 1

Описові характеристики онтогенетичної рефлексії молоді

Показник	M		SD		F	p
	17-24 роки	25-30 років	17-24 роки	25-30 років		
Рівень онтогенетичної рефлексії	57,288	58,714	20,532	13,489	0,217	0,644

Примітка: M – середнє арифметичне відхилення; SD – стандартне відхилення; F – критерій Фішера; p – p-рівень статистичної значущості.

Таблиця 2

Вплив емоції радості на пластичний компонент психологічного здоров'я молоді

Показники	Коефіцієнти регресії		Критерій Стьюдента	
	B	β	T	p
Онтогенетична рефлексія	-0,479		-2,335	0,024
Радість	0,009	0,157	2,456	0,019

Таблиця 3

Значущі предиктори для лінійного рівняння, що визначають вплив емоційних станів особистості на показник статичної компоненти персистентності.

Показники	Коефіцієнти регресії		Критерій Стьюдента	
	B	β	T	p
Онтогенетична рефлексія	-0,192		-0,642	0,524
Радість	0,009	0,174	2,675	0,009
Страх	-0,007	-0,148	-2,254	0,026

емоція радості активно заміщує відчуття тривоги, депресії та, навіть, гніву, що дозволяє в умовах невизначеності мислити глибше креативно підходити до вирішення проблеми, створює передумови для підтримки необхідно-функціонального рівня розвитку психологічного здоров'я в неоднозначній ситуації [21]. Тобто, у такому контексті сум можна вважати, що емоції суму та радості є антиподами.

Отримані вище дані кореспондують з моделлю, представленою в таблиці 2.

Як ми бачимо з таблиці 2, шкала радості є єдиним показником, який повно визначає пластичний компонент психологічного здоров'я молоді в дослідженій вибірці. Додатний коефіцієнт регресії вказував на прямий вплив цього компоненту на онтогенетичну рефлексію. Тобто, можна припустити, що чим частіше молода людина переживає задоволення, приємності, позитивний настрій на всі, що відбувається у її житті, тим вище її здатність. Опинившись в умовах невизначеності, адекватно аналізувати власний попередній досвід, враховувати його у побудові стратегії поведінки, зберігати власний потенціал, незважаючи на несприятливі умови.

Аналіз наукових першоджерел (G. Pourtois, P. Vuilleumier [20], В. С. Дерябін [5] та ін.) переконливо доводить, що на особливості поведінки в ситуації невизначеності, прийняття адекватного рішення впливають не тільки когнітивні та аналітичні здібності особистості, але й емоційний фон, який супроводжує процеси онтогенетичного рефлексування. Так, на думку В. С. Дерябіна, потужне фонове переживання емоції страху сильно гальмує та пригнічує вищу психічну діяльність, оскільки з підкорки до кори головного мозку починає функціонувати негативна індукція, що може негативно впливати на психологічне здоров'я людини [5].

Для підтвердження цієї тези ми розглянули особливості впливу деяких базових емоцій особистості на показник статичної компоненти персистентності (таблиця 3).

Як ми бачимо із представлених коефіцієнтів, переживання радості позитивно впливає на показники онтогенетичної рефлексії та створює умови для активного використання цих закономірностей у роботі здоров'язбережувальних технологій в корекційній роботі з молоддю, тоді як переживання емоції страху впливає негативно, гальмує адекватність поведінки в ситуації невизначеності.

Висновки з проведеного дослідження. В контексті дослідження психологічного здоров'я молоді в ситуації невизначеності актуалізується проблема добору здоров'язбережувальних технологій та їхньої реалізації в різних сферах життєдіяльності: комунікативній, освітній, стрес-долаючій тощо. Нагальна потреба звернення до парадигми психологічного здоров'я підтверджується суттєвими навантаженнями на психологічний та фізичний стан громадян в зонах проведення бойових дій, перебування громадян в окупації або прифронтовій зоні, коли поряд з фізичними стражданнями, люди переживають психологічну незахищеність та небезпека, нервово-психічну та емоційну нестабільність, зниження загальної життєстійкості та ін. Саме технологічний підхід є провідним та інноваційним інструментом додання стресових наслідків невизначеної соціальної та індивідуальної ситуації.

В контексті проведеного дослідження технологію в галузі соціальної психології можна розглядати як особливу категорію діяльнісного підходу, завдяки якій збереження психологічного здоров'я молоді в умовах невизначеності стає можливим через визначення особливостей: самого суб'єкта, мети, процесу-

альних особливостей, засобів та способів досягнення мети, отриманих результатів та ін. Технологізація процесу збереження психологічного здоров'я можлива за рахунок залучення деяких особистісних феноменів, зокрема, онтогенетичної рефлексії та емоційних фонів, на тлі яких вона реалізується, які, як частина цієї технології, допомагають відповісти на питання щодо способу досягнення певної мети з залученням аналізу попереднього досвіду. Тобто, онтогенетична рефлексія може не тільки уточнювати мету, але й визначати зміст технології збереження психологічного здоров'я в умовах невизначеності та формувати схему поведінки в умовах невизначеності: індивідуальний досвід – онтогенетична реф-

лексія – усвідомлення – соціальний досвід застосування у ситуаціях невизначеності. У цій схемі гармонійно поєднуються технологічний та компетентнісний підходи як інтегральна характеристика молоді щодо здатності продуктивно підтримувати психологічне здоров'я в ситуації невизначеності.

Емпіричним шляхом встановлено, що переживання радості позитивно впливає на показники онтогенетичної рефлексії та створює умови для активного використання цих закономірностей у розробці здоров'язберезувальних технологій в корекційній роботі з молоддю, тоді як переживання емоції суму та страху впливає негативно, гальмує адекватність поведінки в ситуації невизначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артюшина М.В. Психолого-педагогічні засади підготовки студентів економічних спеціальностей до інноваційної діяльності: автореф. дис. ... доктора пед. наук.: спец. 13.00.04. – «Теорія і методика професійної освіти». К. : НПУ, 2011. 43 с.
2. Вербицький О.О. Педагогічні технології та якість освіти. *Система забезпечення якості в дистанційній освіті*. 2000. № 1. С. 120-134.
3. Гіденс Е. Наслідки модерніти. *Нова постіндустріальна хвиля на Заході*. К. : Либідь, 2009. С. 101–123.
4. Горностаї П.П. Життєві ролі та життєтворчість. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 2002. № 5. С. 81-91.
5. Дерябін В.С. Почуття, потяги та емоції: про психологію, психопатологію та фізіологію емоцій. К. : Наукова думка, 2018. 254 с.
6. Дьюї Дж. Психологія та педагогіка мислення. К. : Наукова думка, 2008. 167 с.
7. Єрмаков І. Педагогіка життєтворчості: орієнтири для XXI століття. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*: науково-методичний збірник К. : Контекст, 2000. С. 14-22 [Електронна бібліотека]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/logop/erm>.
8. Кригер Є. Е. Ситуації невизначеності та проблемні ситуації: спільне та особливе. *Сучасні проблеми науки та освіти*. 2014. № 2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12030>.
9. Новіков А.М. Методологія освіти. К. : Либідь, 2012. 320 с.
10. Подшивалкіна В.І. Соціальні технології: проблеми, теорії та практики. К., 2007. 357 с.
11. Семенов І. М., Савенкова І. О. Рефлексивно-психологічні аспекти розвитку та професійного самовизначення особистості. *Світ психології*. 2007. № 2. С. 203–217.
12. Титаренко Т. Постмодерні концептуалізації понять «особистість» та «життєвий шлях». *Психологія і суспільство* : український науково-економічний та соціально-психологічний часопис. Тернопіль, 2009. № 4. С. 83-96.
13. Черноіваненко В.Д. Проблема конструювання картини світу особистості в контексті технологічного підходу. *Наука і освіта*. 2012. № 6. С. 11-15.
14. Ямницький В. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості. *Психологія і суспільство*: український науково-економічний та соціально-психологічний часопис. Тернопіль, 2009. № 4. С. 145-152.
15. Bennett N., Herold D. M., Ashford S. J. The effects of tolerance for ambiguity on feed back-seeking behavior. *Journal of Occupational Psychology*. 1990. Vol. 63. P. 343–348.
16. Greeson J. K., Foster P. Youth and the transition to adulthood. The theoretical and conceptual basis for natural mentoring. *Youth & Society*. 2013. March. P. 40–51.
17. Kahn R. L., Wolfe D. M., Quinn R. P., Snoek J. D. Organizational stress: Studies in role conflict and ambiguity. N. Y.: John Wiley & Sons, Inc., 2004. 345 p.
18. Kahneman, D., & Tversky, A. Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 1979. 291 p.
19. Nora S., Minc A. The Computerisation of Society. A Report to the President of France. Cambridge, L., 1980. 286 p.
20. Pourtois G., Vuilleumier P. Dynamics of emotional effects on spatial attention in the human visual cortex. *Progress in Brain Research*. 2006. V.156. P. 67-91.
21. Frymier A.B. A model of immediacy in the classroom. *Communication Quarterly*, 1994. Vol. 41. P. 454–464.